

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

The International Journal of Economic and Social Research

2025, 21(1)

Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimlerin Çevre Hakkı Karşısındaki Konumu

Right to Environment and the Position of Local Governments Towards Environmental Rights

Muharrem ALTINTAŞ¹

Geliş Tarihi (Received): 07.08.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 19.03.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.06.2025

Öz: Tüm insanların, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için talep edebilecekleri haklar olan insan hakları, zaman içerisinde gelişim göstermiş ve insan haklarının kapsamı tedrici olarak genişlemiştir. Çevre hakkı, temel haklar ve sosyal ve ekonomik hakların ardından bir dayanışma hakkı olarak, yaşanan çevresel felaketler ve bu felaketlere dikkat çeken bilimsel ve uluslararası belgelerin etkisiyle 20. yüzyılın ikinci yarısında belirmiştir. Sağlıklı, dengeli ve kaliteli bir çevreye sahip olma hakkını bir insanlık hakkı olarak kabul eden çevre hakkı, diğer insan haklarının var olmaları ve talep edilebilmeleri için bir ön şart niteliğinde olduğu için büyük önem arz etmektedir.

Belirli bir yörede yaşayan insanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan yerel yönetimler, hizmet sundukları yörenin çevresel değerlerini ve koşullarını en yakından takip edebilen kuruluşlardır. Çevresel sorunlar tüm dünyayı ilgilendiren boyutlara ulaşma kapasitesine sahip olsa da bu sorunların nedenleri çoğunlukla yerel karakterlidir. Yerel yönetimlerin belirli bir alanda var olan toplumsal ve ekonomik faaliyetler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu sebeple yerel yönetimler, bir toplum hakkı olarak çevre hakkının hayata geçirilebilmesinde önemli avantajlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, dayanışma hakları, çevre, yerel yönetimler

&

Abstract: Human rights, which are the rights that all people can demand in order to live a life worthy of human dignity, have developed over time and the scope of human rights has gradually expanded. The right to environment emerged as a solidarity right following fundamental rights and social and economic rights in the second half of the 20th century, under the influence of environmental disasters and scientific and international documents drawing attention to these disasters. The right to the environment, which accepts the right to a healthy, balanced and high-quality environment as a human right, is of great importance because it is a prerequisite for the existence and demand of other human rights.

Local governments, established to meet the common needs of people living in a particular region, are the institutions that can most closely monitor the environmental values and conditions of the region they serve. Although environmental problems have the capacity to reach dimensions that concern the entire world, the causes of these problems are mostly local in character. Local governments have significant impacts on social and economic activities in a particular area. For this reason, local governments offer significant advantages in the realization of environmental rights as a social right.

Keywords: Human rights, rights of solidarity, environment, local governments

Atıf/Cite as: Altıntaş, M. (2025). Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimlerin Çevre Hakkı Karşısındaki Konumu. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 98- 110.

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijaws>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2005 – Bolu

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Denizli. mhrrm.altintas@gmail.com ORCID: 0000-0003-3015-2411

1. Giriş

İnsan hakları, insanların doğuştan getirdiği ve sadece insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları hakları ifade etmektedir. Erken dönem insan hakları doktrini sadece devletin negatif edimini, yani dokunmaması gereken alanı ifade etmesine rağmen, zaman içinde yaşanan birtakım ekonomik ve sosyal gelişmelerle birlikte devlete pozitif görevler yükleyen, yani devletin dokunmaması gereken alan yanında yerine getirmesi gereken sorumluluklarını da ifade eden çeşitli haklar gelişmiştir. Literatürde sıklıkla birinci ve ikinci kuşak insan hakları olarak ifade edilen bu haklar yalnızca bireyler üzerinde sonuç doğuran ve bireyler tarafından talep edilebilen haklardır. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bireylerin yanı sıra toplumların da haklarının olabileceği düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilen bu tür haklar da temelde bireyler üzerinde sonuç doğurmakla birlikte, hakkın kullanımı, talebi ve korunması hususlarında, bireylerin, toplulukların, devletin ve benzeri aktörlerin katılımını gerektiren haklardır.

İnsan hakları düşüncesi ile çevre koruma düşüncesinin entegrasyonu için farklı yollar önermek mümkündür. Bunlardan ilki, uluslararası belgelerde yer alan insan haklarının yeniden yorumlanması girişiminde bulunmaktadır. Bu yolda çevre koruma düşüncesi, insan haklarının kapsamını genişleten başka bir yorumlayıcı unsurdur. İkinci olarak, insan hakları ve çevre hukuku araçlarında ayrı ayrı geliştirilen bazı haklar, çok etkili teknik haklardan oluşan bir yapı oluşturmak için birlikte kullanılabilir. Son olarak, insan hakları düşüncesine diğer haklardan bağımsız bir “çevre hakkı” eklenebilir (Cullet, 1995: 25). İlk iki stratejinin de kendi avantajlarının varlığını kabul etmekle birlikte bu çalışma, çevre koruma ile insan hakları düşüncesinin entegrasyonu için üçüncü yolu önermektedir.

Dayanışma haklarının ayırt edici özelliği yalnızca birey karşısında devletin konumunu belirlemesi değil, birçok toplumsal aktörün katılımını gerektirmesidir. “Çevre hakkı” bu kuşak hakların önemli bir ayağını teşkil etmektedir. Özellikle 1970’lerden itibaren çevresel konularda farkındalığın artması ile birlikte çevreci düşüncenin gelişmesi, çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanımlanması sonucunu doğurmuştur.

Geleneksel tanıma göre yerel yönetimler belli bir yerde ikamet eden insanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan yönetsel birimlerdir. Doğası gereği yerel halka en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimler, çevre hakkı talebinin yöneltilebileceği temel düzeyde sorumlu kuruluşlardır. Zira dayanışma haklarının gereği olan çok aktörlü katılım koşulu yerel yönetim kuruluşlarında hayata geçebilmekte, sorumlu organları zaten yerel halktan müteşekkil olan yerel yönetimler, faaliyet gösterdikleri yöre nin çevresel özelliklerini yakından takip edebilmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimlerin çevresel sorunlarla olan ilişkisi genellikle hukuki ve yönetsel düzeyde ele alınmakta, anayasa ve yasalarla yerel yönetimlere (il özel idareleri, belediyeler ve köyler) verilen görevlere odaklanılmaktadır (Geray, 1998; Öztaş ve Zengin, 2008; Kızılboğa ve Batal, 2012; Toprak, 2017; Şakacı ve Özkaya, 2021). Oysa bu çalışma konuya teorik düzeyde yaklaşmakta, yerel yönetimlerin bir insan hakkı olan çevre hakkı karşısındaki konumları ve bu hakkın hayata geçirilmesi üzerinde oynadıkları rol üzerinde durmaktadır. Çalışma içerisinde öncelikle insan hakları kavramı ve zaman içerisinde gelişen insan hakkı kategorileri ele alınacak; ardından dayanışma hakları kategorisi içerisinde yer alan çevre hakkı konu, kapsam ve içerik bakımından incelenecektir. Çalışmanın son kısmında ise yerel yönetimlerin çevresel sorunlar karşısındaki konumu ortaya konacaktır.

2. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları, yüzyıllar boyunca gelişerek, hukuki norm ve belgelere dayalı modern bir doktrin olarak şekillenmesinden itibaren politik sistemin temel ilkelerinden biri olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen dünya savaşları sonrasında ise siyasal partilerin, hükümetlerin, uluslararası örgütlerin ve diğer politik-toplumsal hareketlerin önemli meşruiyet kaynaklarından biri haline gelmiştir (Özgirgin Vardar ve Şen, 2024: 1). Sosyal bilimlere ait kavramları tanımlarken çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu kavramlara dair çeşitli tanımlama çabaları sonucunda belirli tanımlara ulaşılsa dahi her farklı görüş ya da

eğilim kavramların farklı yönlerine odaklanmakta, bunlara ilişkin farklı yönleri önemsemekte, bu da her kavram için çok sayıda tanımı beraberinde getirmektedir. Bu sebeple literatürde insan haklarıyla/insan hakları bilimiyle/insan hakları doktriniyle ilgili birçok tanım bulunmasına karşın, bu çalışma özelinde insan haklarına dair kesin bir tanım yapmak yerine, insan haklarını diğer haklardan ayıran yönleri tespit etmek daha yerinde olacaktır.

Bir şey yapmaya yetkili olmak ya da bir şeyi talep edebilmek anlamlarına gelen (Uygun, 2000: 13) hak kavramı farklı boyutlarda kendini gösterebilmektedir. Hak, bazen bir şeyi yapma, bazen hukuki bir statünün değişmesine karşı bir korunma ya da bir işi yapma konusunda ayrıcalık, bazen de hukuki bir ilişki kurma yetkisi (Shestack, 2006: 89-90) olarak ortaya çıkmaktadır. Bir kimsenin sadece insan olmasından dolayı sahip olduğu hakları (Shestack, 2006: 89) ifade eden insan hakları kavramı ise, hukuki anlamda hak olmaktan öte bir anlam taşımaktadır. Her şeyden önce insan hakları ahlaki birtakım değerlere işaret etmektedir. İnsan hakları ahlaki değerlere gönderme yapmakla birlikte, diğer bütün ahlaki değerlerden de üstündür. “İnsan hakları en üstün ahlaki taleplerdir, çünkü insan haklarının koruduğu temel değer, en üstün ahlaki değer olan insanın değeridir” (Uygun, 2000: 14).

Donelly (1995: 27-28), insan haklarının kaynağını insan doğasına dayandırmaktadır. Ancak bu doğa ahlaki bir doğadır ve insanın insan olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan haklarına hayat için değil onurlu bir hayat için ihtiyaç duyulmaktadır. Donelly bu noktada insanın biyolojik varlığı ya da fiziki doğası ile ahlaki doğası arasında ayrım yapmaktadır. Buna göre insanın fiziki varlığı, belirli bir yaşam sınırının ötesine geçilemeyeceğini gösterirken ahlaki doğası, belirli bir sınırın altına inilemeyeceğini belirtmektedir. Öte yandan insanların bu haklara sadece insan olmasından dolayı sahip olması, başka bir deyişle bu haklara bütün insanların sahip olması, insan haklarının belli bir işlem sonucu doğmadığını, yani pozitif hukuktan bağımsız/pozitif hukukun üzerinde olduğu sonucunu doğurmaktadır. Pozitif hukukun bu hakları tanıması ya da tanımaması teorik olarak büyük önem arz etmemektedir (Giritli ve Güngör, 2002: 10). Nitekim insan hakları kavramı olanı değil, olması gerekeni gösteren bir ideali içermektedir.

İnsan haklarının, insan onuruna dayandırılması bir anlamda insan haklarının evrenselliğinin de kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim insan onuru kavramı, dil, din, etnik köken, cinsiyet gibi ayrımlara dayanmadığı için, insan onurundan kaynaklanan haklar da yeryüzünün hangi bölgesinde yaşarsa yaşasın tüm insanlar için geçerli olmalıdır (Uygun, 2000: 25). İnsan haklarının evrensel haklar olması düşüncesi özellikle 20. yüzyılda büyük güç kazanmıştır. Bunun sebebi ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında birçok insanın hayatını kaybetmesi ya da temel haklarından yoksun yaşaması ve iki savaş arası dönemde otoriter ve totaliter yönetimlerin insan haklarını ayaklar altına alan uygulamalarıdır (Coşkun, 2006: 108-109). Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin henüz başında; Giriş bölümü ve 1. maddesinde, onurun insanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunduğu ve onur bakımından herkesin eşit olduğunun vurgulanması tesadüf değildir.

2.1. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İnsan hakları özellikle 18. yüzyıldan itibaren hukuki ve siyasi alanda önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren, insanlığın gelişimine paralel olarak, çeşitli siyasal ve ekonomik gelişmeler ekseninde, kapsamı giderek genişlemiştir. Bu sebeple insan hakları zaman içerisinde farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bireyin devlet karşısındaki konumunu/statüsünü ön plana çıkaran negatif statü, pozitif statü ve aktif statü hakları şeklinde yapılan sınıflandırma ile kolektif haklar ve bireysel haklar temelinde yapılan sınıflandırma bunlar arasındadır (Turhan, 2013: 367-370). Bu çalışma açısından önem arz eden sınıflandırma ise Karel Vasak’ın yapmış olduğu sınıflandırmadır. Buna göre insan hakları, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak insan hakları olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır² (Gökpınar, 2015: 50). İnsan haklarının tarihsel süreç içinde edindiği yeni hak kategorilerine işaret eden bu

² Böyle bir sınıflandırma en başından itibaren ciddi eleştirilere maruz kalsa da hakların kuşaklara ayrılması fikri, akademisyenlere, aktivistlere ve uzmanlara, insan hakları söylemini düzenlemek için yararlı bir araç sunmuştur (Domaradzki, Khovostova ve Pupovac, 2019: 423).

sınıflandırmada, birinci kuşak haklar temel haklar iken, ikinci kuşak haklar sosyal ve ekonomik haklara, üçüncü kuşak haklar ise dayanışma haklarına işaret etmektedir. Karel Vasak üç kuşak insan haklarını 1789 Fransız Devrimi'nin meşhur ilkeleriyle, özgürlük (liberty), eşitlik (equality) ve kardeşlik (fraternity) ile meşrulaştırmaya çalışmıştır. Burada birinci kuşak haklar (temel haklar) özgürlük ile ikinci kuşak haklar (sosyal ve ekonomik haklar) eşitlik ile üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları) ise kardeşlik/birlik beraberlik ile ilişkilendirilmiştir (Algan, 2004: 124).

Birinci kuşak insan haklarının gelişmesinde, ticaret yoluyla zenginleşen burjuvazi etkili olmuştur. Burjuvazinin ileri sürdüğü hak talepleri ancak devrim niteliğinde bir toplumsal ve siyasal dönüşüm ile karşılanabilmiştir. En sade şekilde özetlemek gerekirse bu dönemde burjuvazinin önünde engel teşkil eden feodal düzen yıkılmış ve kapitalizme geçiş sürecinde, eski egemen sınıf olan aristokrasi tasfiye edilmiştir (Uygun, 2000: 22). Literatürde sıkça “temel haklar” ya da “klasik haklar” olarak ifade edilen birinci kuşak hakların temelinde birey yatmaktadır. Bireysel girişim ve tercihlere saygı göstermek bu kuşak hakların vazgeçilmez unsurudur. Birinci kuşak hakların bir diğer özelliği ise bireye, devletin karışamayacağı bir alanın yaratılmasıdır. Buna göre birey serbest bırakılmalı ve sahip olduğu özel alan içerisinde dilediği gibi hareket edebilmelidir (Güngör ve Giritli, 2002: 21).

Sosyal ve ekonomik haklar olarak isimlendirilen ikinci kuşak hakların temel itici gücü ise Sanayi Devrimi sonrası oluşan işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıfsal çelişkilerdir (Gökpınar, 2015: 56). İkinci kuşak haklar, asgari bir sosyal ve ekonomik güvenceye sahip olunmadan insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürmenin olanaksız olduğu (Turhan, 2013: 374) ve bu hakların hayata geçirilmemesi halinde birinci kuşak hakların temelsiz kalacağı inancından hareket etmektedir. Örneğin mülkiyet hakkına sahip bir bireyin, mülk edinebileceği ekonomik düzeyden yoksun olması durumunda, bu hakka sahip olması anlamsızlaşacaktır. Öte yandan ikinci kuşak haklar, devletin malî olanaklarıyla yakın bir ilişki içerisinde. Nitekim bu hak kategorisi temel hakların aksine devlete bir hizmet sunma görevi yüklemektedir (Dadak, 2015: 312). Birinci ve ikinci kuşak haklar arasındaki ilişki paradoksal; ancak, karşılıklı tamamlayıcı bir ilişkidir. Şöyle ki ikinci kuşak hakların hayata geçirilmesi devlet müdahalesini gerektirmektedir, fakat ikinci kuşak haklar bireyleri devlet müdahalesine karşı koruyan ilk kuşak haklardan etkili bir şekilde yararlanmayı sağlamak için gereklidir (Downs, 1993: 360).

2.2. Dayanışma Hakları

Üçüncü kuşak haklar olarak sınıflandırılan dayanışma hakları, 2. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının devletlerin bir iç hukuk problemi olmaktan çıkıp uluslararası toplum düzeyine taşındığı ve uluslararası koruma mekanizmalarına kavuştuğu bir dönemde gündeme gelmiştir (Dadak, 2015: 312). Dayanışma hakları, yükümlülük sahiplerinin aktif katılımını gerektirmesi açısından pozitif; bireyler yerine topluma odaklandığı için kolektif ve devlet ile birey arasındaki ilişki yerine uluslararası ilişkiler içinde faaliyet göstermeleri sebebiyle uluslararası haklardır (Domaradzki vd. 2019: 426).

Dayanışma haklarını doğuran nedenlerin başında, çevre kirliliğinin korkunç boyutlara ulaşması, nükleer silahların tüm insanlığı tehdit eder hale gelmesi, ülkeler ya da bölgeler arasında çok büyük gelişme farklarının oluşması gibi bilimsel ve teknik ilerlemelerin yarattığı sorunlar gelmektedir (Uygun, 2000: 24). Dayanışma hakları, tüm insanlığın yan yana geldiği takdirde çözebileceği, buna karşın tek tek insanların ya da ülkelerin üstesinden gelemeyeceği sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu haliyle de konularını evrensel değerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda dayanışma haklarının ortak temeli, bugün yaşayan herkesin ve gelecek kuşakların yaşam hakkıdır ve doğası gereği bu haklar, her bir bireyin, birey topluluklarının, kamu ve özel kuruluşların, devletlerin ortak çabası ve dayanışması ile anlam kazanmaktadır (Dadak, 2015: 314-315).

3. Çevre Hakkı

İnsanlık, tarihin belirli dönemlerinde kıtlıklar, savaşlar gibi farklı sorunlarla karşılaşmış ve karşılaştığı bu sorunların çözümüne öncelik vermek zorunda kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren öncelikli olarak

çözülmesi gereken yeni bir sorun ile yüz yüze gelmiştir. Bu sorun en geniş ifadesiyle çevrenin hızlı bozulması, çevresel değerlerin yozlaşması ya da yok olup gitme tehlikesidir. Birleşmiş Milletlerin 1972 yılında konuyu uluslararası bir konferans toplayarak ele alması, uluslararası topluluğun konuya verdiği önemi göstermektedir (Keleş, 1992: 9). Bütün canlıların yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürmelerini mümkün kılacak bir çevreye ihtiyaçları bulunmaktadır. Çevrenin bozulması, yaşamın olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Yaşamın sürdürüldüğü çevrede meydana gelebilecek olan her türlü olumsuz değişim çevresel bir sorun olarak nitelendirilebilir. Çevre sorunlarını canlıların mevcut yaşamlarını sürdürürken ihtiyaç duydukları koşulları ve yaşamın devamlılığını tehdit eden doğal ve yapay çevredeki bozulmalar olarak ifade etmek (Akça ve Taştekin, akt. Özgirgin Vardar ve Şen, 2024: 16) mümkündür. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik önemli adımlardan biri, çevre koruma mücadelesini insan hakları düşüncesi içinde ele almaktır.

Çevre hukuku ve insan hakları birbiriyle iç içe hedeflere sahiptir. Her ikisi de nihayetinde yeryüzünde daha iyi yaşam koşulları üretmeye ve çözülmesi gereken evrensel zorlukların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu iki alanı birbirine bağlama gerekliliği, her birinin izlemeye çalıştığı farklı, tamamlayıcı ve kısmî yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır (Cullet, 1995: 25). İnsan hakları ve çevrenin bir arada değerlendirilmesi hem insan hakları düşüncesinin işlevini yerine getirmesi hem de insanın yaşadığı çevrenin yeterince değerlendirilmesi için önemli bir gerekliliktir (Hamamcı, 1984: 172). Çevre sorunlarına dikkat çekmek amacıyla ya da çevresel dengelerin bozulmasından kaynaklanan bir sorunun önlenmesi/giderilmesi gibi konularda ulusal ve daha da önemlisi uluslararası düzeyde geçerliliği olan bir hakkın varlığı bireylerin ve/veya kitlelerin mücadelelerini güçlendirici bir etki yaratacaktır (Aydın Bayram, 2020: 222).

3.1. Çevre Hakkının Konusu ve Kapsamı

Çevre hakkının konusu çevredir. Başka bir deyişle, bireylerin ve toplulukların çevresel haklarını kullanacakları alan çevredir. Çevre hakkı, insanın içinde yaşadığı çevrenin doğal dengelerinin yaşamı güçleştirecek müdahalelerden korunmasını amaçlamaktadır (Özdek, 1993: 102-103). Çevre hakkının konusunu açıklayabilmek için çevrenin sınırlarının ve boyutlarının anlaşılması gerekmektedir. Çevre, “insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkiye bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır.” (Keleş ve Hamamcı, 1997: 21). Görüldüğü gibi biyolojik ve fizyolojik unsurların yanında toplumsal unsurlar da çevre tanımına dâhildir. Çevre hakkı, insanın içinde yaşadığı çevrenin doğal dengelerinin yaşamı güçleştirecek müdahalelerden korunmasını amaçlamaktadır. Çevre hakkının konusu yalnızca doğal çevreden ibaret değildir. O halde doğal çevrenin yanında, insanın yapay çevresi de çevre hakkı kapsamına (Özdek, 1993: 102-104) dâhil olmalıdır.

Çevrenin önem kazanmasının sebebi her şeyden önce çevresel değerlerin bozulması ve bu durumun iyiden iyiye kendini hissettirmesidir. Ekolojik dengenin bozulması, kirliliğin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere transferi ve kapitalist ekonomik düzenin devamını mümkün kılan üretim ve tüketim ilişkileriyle teknoloji geçişi, çevresel sorunları küresel ölçeğe yayılan, yerelden ulusal düzeye ve uluslararası boyutlara ulaşan bir sorun haline getirmiştir (Çiftçioğlu ve Aydın, 2019: 117). İnsanlar, yaşamlarını sürdürmeyi mümkün hâle getirebilmek için su, hava, gıda, üzerinde yaşamaya uygun bir toprak parçası, onu dış etkilerden koruyacak bir barınak gibi en temel düzeyde metabolik ve fiziksel koşullara ihtiyaç duymaktadır. Bu koşullara ulaşabileceği temiz, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmenin, insanın iyi bir yaşam sürebilmesi üzerindeki etkisi hayati önemdedir. İnsan yaşamının iyileştirilmesini gözeten insan hakları ve çevre hakkı arasındaki bağlantının temelinde bu husus yatmaktadır (Aydın Bayram, 2020: 218).

Çevresel değerlere yönelik bir kaygının etkili olabilmesi için uluslararası kamuoyunda geniş yer bulması gerekmektedir. Bu sebeple uluslararası alanda yaşanan gelişmeler çevre bilincinin artmasına doğrudan katkıda bulunmuştur. Çevre sorunlarının uluslararası alanda önemli bir gündem maddesi hâline gelmeye başlaması ise 20. yüzyılın ikinci yarısına karşılık gelmektedir. Londra’da 1952 yılında yaşanan hava

kirliliğinin yaklaşık dört bin insanın hayatına ve yüz binden fazla insanın sağlığına mal olması çevre sorunlarının, insanın sağlıklı bir hayat sürme hakkını ne ölçüde tehdit edebileceğini açıkça ortaya koymuştur. 1960'lı yıllardan itibaren pek çok düşünürün konu ile ilgili kaleme aldığı eserler (Rachel Carson-Sessiz Bahar), uzman raporları (Roma Kulübü-Büyümenin Sınırları) veya toplanan uluslararası konferanslar (Stockholm Konferansı) ve benzerleri çevre sorunlarının geldiği noktanın anlaşılmasında önemli ölçüde etkili olmuştur (Olgun ve Işık, 2017: 34). Çevre bilincinin yükselmesinde ele alınabilecek diğer bir başlık ise yaşanan çevresel felaketlerdir (Yavuz, 2009: 129). Ozon tabakasının delinmesi, Çernobil Faciası, Bhopal Felaketi, Exxon-Valdes Kazası gibi çevre felaketleri uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve çevre bilincinin artmasına önemli katkılar sunmuştur.

Çevre hakkı özellikle 1970'li yıllarda, ilk olarak uluslararası alanda ortaya çıkmış daha sonra ülkelerin ulusal mevzuatlarında yer almaya başlamıştır (Keleş vd., 2005: 132). Çevre hakkını ilk tanıyan uluslararası belge 1972 yılında Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (5-16 Haziran 1972) sonrası yayınlanan Stockholm Bildirgesi'dir. Bildirgenin hemen başında doğal ve yapay olmak üzere insan çevresinin her iki yönü, temel insan haklarından, hatta yaşam hakkının kendisinden bile yararlanmak için (United Nations, 1973: 3) gerekli olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan Bildirge, "İnsan, haysiyet ve refah içinde yaşama izin veren kaliteli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir ve çevreyi günümüz ve gelecek nesiller için korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluk taşımaktadır." (United Nations, 1973: 4) demek suretiyle çevre hakkını açıkça ilan etmiştir. Ardından 1992 yılında Rio'da düzenlenen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" ve bu konferans sonucunda ilan edilen Rio Bildirgesi ile Stockholm Bildirgesi'nde bahsedilen çevre hakkı kavramının içeriği ve sınırları biraz daha belirgin hâle gelmiştir. Rio Bildirgesi'nin 1. maddesinde çevre hakkına ilişkin olarak, "insanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli bir biçimde yaşama hakları vardır" denilmektedir (Aydın Bayram, 2020: 216).

3.2. Çevre Hakkının İçeriği

Çevrenin korunması farklı çevre koruma mekanizmaları yerine neden insan haklarına ait bir konu olarak görülmelidir? Her şeyden önce diğer çevre koruma mekanizmalarının aksine insan hakları perspektifi doğrudan doğruya insanların yaşamı, sağlığı, özel hayatı ve mülkleri üzerindeki çevresel etkilere değinmektedir. Bu açıdan bakıldığında çevre hakkı, hükümetleri kirliliği önlemek için daha yüksek düzeyde önlem almaya yönlendirecek güçtedir. Ayrıca "insan hakları" kavramının önemi göz önüne alındığında, çevrenin insan hakları düşüncesi içinde yer alması hukukun üstünlüğünü teşvik etmeye yardımcı olmaktadır. Son olarak insan hakları düşüncesinin "çevrenin korunmasına" yönelik genişletilmesi, bir "çevre hakkının" olduğu ya da olması gerektiği fikrini beraberinde getirmiştir (Boyle, 2012: 613). Böyle bir hakkın varlığı ise insanların haklarına odaklanmalarını sağlayarak çevrenin insanlar için kültürel, ruhsal ve ekonomik açıdan önemini kabul etmelerini beraberinde getirecektir (Glazebrook, 2009: 322).

Çevre hakkı, bir dayanışma hakkı olması sebebiyle klasik haklardan ve sosyal-ekonomik haklardan farklı bir yapıya sahiptir. Özellikle de çevre hakkının, bireyler yanında toplumlara da tanınması sebebiyle çevre hakkının yapısını analiz etmek önem arz etmektedir. Çevre hakkının diğer haklardan farklı nitelik taşımasının en önemli gerekçesi, çevre hakkının konusu ve taraflarının farklı olması ve diğer hakları da değiştiren, sınırlayan ve yeniden yorumlanmasını gerektiren yeni ilişkiler yaratmasıdır. Gerçekten de çevre hakkı değişik hak kategorileri arasında uzlaşma işlevi görmektedir (Keleş ve Ertan, 2002: 79, 92). Bu hakkın taraflarını da genel olarak diğer birçok hakta olduğu gibi bu haktan yararlanacak olanlar ile bu hak dolayısıyla üzerine sorumluluk düşen kişiler oluşturmaktadır. Ancak, çevre hakkını diğer birçok haktan ayıran özelliklerden birisi, çevre hakkında hak sahipliği ile sorumluluğun, açıkça iç içe geçmiş olmasıdır (Keleş ve Ertan, 2002: 83). Zira dayanışma haklarında bireylerin, toplumların, devletin ve benzeri aktörlerin katkısı aranmaktadır. Ayrıca çevre hakkı, hak sahipliği anlamında yalnızca hali hazırda var olan insanları değil gelecek kuşakları da kapsayan bir haktır (Özgirgin Vardar ve Şen, 2024: 3).

Uluslararası insan hakları hukuku kapsamında güvence altına alınan hakların çoğu, çevresel bir boyut içerecek şekilde tanımlanmıştır. Örneğin, sağlık hakkı ve yaşam hakkı, belirli bir çevresel kaliteye bağlıdır ve bazı durumlarda, çevresel bozulma bu insan haklarının ihlali olarak görülmüştür (Lewis, 2012: 36). Ancak çevreyi kültürel referanslarını göz ardı ederek sadece soyut bir mekân olarak kavramsallaştırmak, nitelendirilmemiş bir yaşam hakkını gerçekleştirmek için yeterli olabilir. Ancak yaşam hakkı, “onurlu yaşam hakkı” olarak nitelendiğinde, çevreyi soyut bir mekân olarak düşünmek yetersiz kalacaktır. Bu durumda çevrenin soyut mekândan daha fazlasını içeren bir yer olarak kavramlaştırılması, onun fizyolojiye referanslı işlevlerinin göz ardı edilmesi anlamından ziyade, ona kültürel referansların eklenmesi anlamına gelmektedir (Tekeli, 2005: 7).

Sağlıklı olmak, beslenmek, barınmak ve benzeri hususlar bir insanın yaşaması için ne kadar zorunlu ise dengeli bir çevrede yaşamak da en az o kadar zorunludur. İnsanın kişisel gelişimini ve gönencini layıkıyla gerçekleştirebilmesi güvenli bir çevre ile mümkün olmaktadır. Bozulan, kaynakları tükenen, insanî değerlere uymayan bir çevre, yaşamı sınırlayacak hatta yaşamın ortadan kalkmasına neden olacaktır. Bu sebeple çevre hakkı, hali hazırda yaşayan insanların ve gelecek kuşakların sahip olduğu değerlerin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır (Keleş vd., 2005: 136).

Çevrenin korunmasının özünde bir dizi başka insan haklarıyla ilişkili olduğu ve birçok haktan yararlanmanın hem ön koşulu hem de sonucu olarak ortaya çıktığı açıktır. Ancak çevre hakkı diğer haklardan ayırt edilebilecek belirli özellikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple çevre hakkını yalnızca diğer insan haklarının hayata geçirilmesini amaçlayan bir “kabuk hakkı” (Cullet, 1995: 27) olarak değerlendirmek yanlış bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çevre ile ilişkilendirilen diğer insan haklarının çevre ile ilgili yeterli koruma sağlayıp sağlamadığı, çevre hakkı ile ilgili olarak cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Burada değinilmesi gereken ilk nokta diğer insan haklarında odak noktasının özellikle çevre üzerinde olmamasıdır. Bu başlı başına bir sınırlamadır. Ayrıca çevre ile ilgili özellikli konuları diğer insan hakları ile korumak mümkün olmayabilir. Genellikle, çevresel konularda nedensellik ve ispat konusunda yaşanabilecek zorluklar da bir başka sınırlamadır. Örneğin, yaşam hakkı, hak sahibinin şahsen etkilendiği fiili veya yakın bir riske ihtiyaç duyması şeklinde yorumlanmaktadır (Glazebrook, 2009: 315). Ancak çevresel konularda kişinin şahsen etkilenip etkilenmediğini ya da riskin yakın ya da uzak olduğunu kesin olarak saptamak güçtür.

Çevre hakkının evrensel düzeyde uygulanabilirliği açısından bahsedilmesi gereken bir diğer husus kapitalist Kuzey ülkeleri ile az gelişmiş ve gelişmekte olan Güney ülkelerinin çevre hakkını tesis etmek amacıyla çevresel sorunlara karşı alınacak önlemlere olan bakış açısıyla ilgilidir. Bu konuda Kuzey ülkelerinin ilgisi endüstriyel kirlilik, doğanın korunması, nüfus artışı gibi temel çevresel amaç ve önlemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Güney ülkelerinin temel endişesi ise kalkınma konusu ve kapitalist Kuzey ülkelerinin çevresel koruma önlemleri ile az gelişmiş ülkeleri büyüme ve sanayileşmenin faydalarından mahrum bırakmasıdır. Güney ülkeleri küresel kapitalizmi yoksulluğun ve diğer çevresel sorunların temel nedeni olarak görmekte ve az gelişmiş ülkelerin hammadde ihraç etmeye zorlanması konusunda tepki göstermektedir. Bu durumda çevresel sorunların faturasının kim tarafından ödenmesi gerektiği ve çevresel sorunları kimin çözmesi gerektiği konusunda uyuşmazlıklar bulunmaktadır (Dauvergne, 2005: 376). Bu husus farklı tonlarda da olsa çevresel sorunların çözümü ve çevre hakkının tesisi noktasında son yıllara kadar devam eden bir çatışma alanını oluşturmaktadır.

4. Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler, bir yörede yaşayanların ortak ve yerel nitelikteki ihtiyaçlarını, kendi organları eliyle karşılayan, idari özerklikten yararlanan ve ayrı bir malvarlığı ve bağımsız gelir kaynakları bulunan yönetimlerdir (Keleş, 2009: 23). Yerel yaşama ve yerel ihtiyaç ve sorunların kaynağına yakın olma üstünlüğüne sahip olan (Geray, 1998: 58) yerel yönetimler bu özellikleri ile demokratik yönetim yapısının temel unsurlarından birisini oluşturmakta ve sosyolojik etkenlerin yani sıra, özellikle yerel kamusal hizmetlerin sunumunda etkinliği artırmak amacıyla hemen her toplumda bu yönetimlere yer verilmektedir (Urhan, 2008: 85). Yerel yönetimlerin ne oldukları, tarihsel konumları, ulusal siyaset içindeki yerlerinin ne

olduğu, merkezi yönetim ile olan ilişkilerinin ne olması gerektiği konusunda net bir uzlaşa bulunmasa da şu üçlü değer seti genellikle bütün yerel yönetimlerin ortak özellikleri ve var olma gerekçeleri olarak kabul edilmektedir: özgürlük/özerklik, etkinlik ve katılım (Kjellberg, 1995: 42).

Tekeli'ye göre insanların piyasada üretim ve tüketim süreçlerine diledikleri şekilde katılabildikleri düşünüldüğünde, aynı insanların bir araya gelerek kamu malı üretiminde ve tüketiminde özgür oldukları da kabul edilmelidir (1983: 3). Temel hakların kullanımına dair yerel yönetim kuruluşlarının sahip olduğu böylesi bir özgürlük anlayışından hareketle yerel özerklik, "bir yerel topluluğun, yerel nitelikte olan işleri ... kendi başına, kendi organları eliyle görebilmesi ve buna olanak verecek kaynaklara da sahip olabildiğini" (Keleş, 2009: 55) ifade etmektedir. Yerel yönetimlerin, yerel özerklikten faydalanmak suretiyle hayata geçirecekleri yerel nitelikte işler doğrudan çevresel etkiler yaratabilecek etkinliklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sahip oldukları özerklik yerel yönetimleri, toplumun çevre hakkı talebi karşısında doğrudan sorumlu kurumlar haline getirmektedir.

"Tüm canlıların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaları, doğal kaynakların korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerek kamusal, gerekse özel kesimde elverişli bir iletişim, planlama, eşgüdüm ve denetim sisteminin oluşturulması ve bu sistemi çalıştıracak bir örgütün kurulması" (Keleş ve Hamamcı, 1997: 211) olarak ifade edilen çevre yönetimi kavramı, hem uluslararası kuruluşların, hem merkezi yönetimlerin hem de yerel yönetim kuruluşlarının yer aldığı çok katmanlı bir görünüm sergilemektedir. Çevresel sorunların temelde insanların yaşamı idame ettirmek için giriştikleri etkinliklerden kaynaklandığı düşünüldüğünde, temel varlık nedeni, insan yaşamı ve insan yaşamının iyileştirilmesi ile ilgili olan yerel yönetimlerin, çevre yönetiminin dışında bırakılması suretiyle çevresel sorunlarla mücadele mümkün gözükmemektedir (Geray, 1998: 64). Nitekim yerel yönetimlerin çevresel sorunların kaynağında yer almaları, onları bu sorunların giderilmesinde sorumlu birimler haline getirmektedir. Çevrenin yönetimi sürecine halkın katılımı, en etkin biçimde yerel düzeyde gerçekleşmektedir. Öte yandan yerel yönetimlerin halkla iş birliği içerisinde faaliyet göstermesi hem çevresel sorunların çözümünü kolaylaştırmakta hem de çözümünden sonraki süreçte sürdürülebilir etkinlik sağlamaktadır (Toprak, 2017: 189-190). Yerel yönetimlerin var oluş sebeplerinden etkinlik ve katılım ilkeleri de çevresel sorunlarla mücadelede yerel yönetimleri başat bir role taşımaktadır.

Çevre yönetimi, önleyici, onarıcı ve geliştirici nitelikte üç tür koruma yaklaşımını kapsamaktadır. Çevresel sorunlar ile mücadelede önemli ve akılcı olan yaklaşımlar önleyici ve geliştirici yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların etkin bir şekilde yaşama geçirilmesi ise çevresel sorunların belli bir yerde doğmasından hareketle yerel yönetimlerin etkinliğine bağlıdır. Bir yere özgü sorunları yeterince kavrayarak hangi çevre koruma yaklaşımının en uygun şekilde kullanılacağına karar vermek için var olunan çevreyi iyi tanımak gerekmektedir (Geray, 1998: 59; Öztaş ve Zengin, 2008: 186).

Çevre hakkı bağlamında yerel yönetimlerin esas önemi sağlıklı, dengeli ve sürdürülebilir bir çevrenin tesis edilebilmesi için çevresel sorunların kaynağına gerçek anlamda inmeyi olanaklı kılmasıdır. "Çevre kirliliğinin sınır tanınamaması nedeniyle çevrenin korunması ve iyileştirilmesi öncelikle sorunun kaynağında çözülmesini zorunlu kılmakta ve bu noktada yerel yönetimlere çok önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir." (Çiftçiöğlu ve Aydın, 2019: 118).

Çevre yönetiminin etkinliği konusunda, var olunan çevrenin yanı sıra hizmet sunulan bireylerin tanınması da oldukça önemlidir. Çevre yönetimi konusunda altı çizilmesi gereken husus, gerçekte yönetilmesi gerekenin çevreden ziyade, çevreyi etkileyen insan davranışları olduğudur. Nitekim çevre kendi kendine dengeye gelme kabiliyetine sahiptir. Çevresel dengeleri bozan ve çevresel sorunlara sebep olan temel husus insan davranışlarıdır. Yerel yönetimlerin halka en yakın birimler olmasının avantajı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çevresel dengeleri bozan insan davranışları, büyük ölçüde yerel yönetim sınırları içinde ve hatta bizzat yerel yönetimlerin izni ve denetimi altında gerçekleşmektedir (Şengül, 1999: 92, 94). Bu durum da yerel yönetimleri çevresel sorunların çözümünde başat aktörler ve çevre hakkının talep edilebileceği temel kurumlar haline getirmektedir.

Çevreyi etkileyen insan etkinliklerinin ve doğada her şeyin birbirini etkilemesinin sonucu olarak çevresel sorunlar sınır tanımamakta, bireyselden yerele, ulusala ve küresele kadar, hatta küreselden uzay düzeyine kadar yaygınlık göstermektedir (Şengül, 1999: 92). Ancak sorunlar başlangıçta belli bir yerde kendini göstermektedir (Geray, 1998: 57). Çevre sorunlarının en belirgin özelliği, belli bir yerde ortaya çıkıp daha sonra diğer bölgelere yayılmasıdır. Sorunları ortaya çıkmadan önce ya da ortaya çıkar çıkmaz zararları henüz büyümeden önce, bunları en aza indirecek şekilde önlemek, çevresel sorunlara yerelde önlem almayı gerektirmekte ve gerek çevresel sorunlardan etkilenmeleri gerekse bu sorunların çözümüne katkıda bulunması gereken aktörler olarak yerel yönetimler bu süreçte asli bir rol üstlenmektedir (Öztaş ve Zengin, 2008: 183; Kızıboğa ve Batal, 2012: 210; Orhan, akt. Şakacı ve Özkaya, 2021: 735). Bu bakımdan, yerel yönetimlerle ilgili temel ilkelerden olan “subsidiarity” yani hizmette halka yakınlık ilkesinde de yer aldığı üzere, hizmetin yerel halka en yakın yönetim birimince yerine getirilmesi esastır. Bu ilke gereğince yerel yönetimler, yerel düzeydeki sorunların ve gereksinimlerin tespitinde merkezi yönetime kıyasla daha öncelikli ve etkili olacaktır. Bu sebeple çevresel sorunlarla mücadelenin, genelde ve tercihen yurttaşlara en yakın olan birimler olarak yerel yönetimler tarafından (Mutlu, akt. Zengin ve Esedov, 2010: 152) yerine getirilmesi gerekmektedir.

Çevrenin taşıma kapasitesinin aşılmasının ve çevresel sorunların ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinin başında kentler ve kentsel etkinlikler gelmektedir. Bunun yanında çevresel sorunlardan en fazla etkilenen alanlar da kentsel alanlardır. Kentsel çevrenin planlayıcısı konumunda olan ve kentin işleyişinde söz sahibi olan kent yönetimleri kentsel yaşamın çevre ile uyumlu bir şekilde sürdürülmesi konusunda önemli bir yere sahiptir (Şengül, 1999: 96). Günümüz ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ortadan kaldırmadan karşılanması anlamında sürdürülebilirlik, diğer çevresel sorunlar yanı sıra kentsel alanlarda ortaya çıkan çevresel sorunların çözümü için de gündemde olan bir paradigmadır. Bu sebeple sürdürülebilirlik/sürdürülebilir kalkınma/ sürdürülebilir kentleşme kavramları, kent yönetimleri tarafından özellikle dikkate alınmalıdır.

Kentlerin yeni gelişen alanlarının planlanmasında çevresel duyarlılıkları dikkate alan, kentsel verimliliği, üretkenliği ve yeniden kullanımı destekleyen yöntem ve uygulamalara öncelik veren, mevcut kent alanlarında yaşanabilir yaşam adacıkları yaratma çabalarının bütününe işaret eden bir strateji olarak sürdürülebilir kentleşme yaklaşımı, genel olarak kabul görmektedir (Karakurt Tosun, 2010: 379). Sürdürülebilir kentleşme kavramı ile var olan çevresel sorunlarla birlikte fiziksel toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin sürdürüldüğü kentlerin ekonomik, sosyal ve ekolojik değerlere göre katılımcı bir yaklaşımla yapılandırılmaları ve yönetilmeleri gerektiği (Keleş ve Mengi, 2017: 46-47) ifade edilmektedir.

Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma stratejisini temel olarak kabul ettiği “Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın” (Rio Konferansı-1992) sonuç bildirgesinde yer alan ilkelerin uygulama belgesi olan (Keleş vd., 2005: 209-211) Gündem 21’de, ülkelerin ulusal eylem planı hazırlamaları, fakat bunun uygulanabilmesi için Yerel Gündem 21 eylem planlarının hazırlanarak hayata geçirilmesi öngörülmüştür (Geray, 1998: 57). Böylelikle Gündem 21, yerel yönetimlere çevre koruma ve geliştirmede; planlama, karar alma ve uygulama alanlarında daha etkin işlevler yüklemiştir (Sümer; akt. Kızıboğa ve Batal, 2012: 202-203). Hatta Rio Konferansı’nın genel sekreteri Maurice Strong (akt. Otto-Zimmermann, 2012: 512) sürdürülebilir kalkınmanın kentlerde başlamaması halinde açık bir şekilde yürütülemeyeceğini, kentlerin sürece liderlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. “Ortak bir gelecek vizyonuna yönelik yerel eylem planlaması” (Yıldırım ve Öner, 2003: 14) olarak ifade edilebilecek Yerel Gündem 21’in ana hedefi, “her ülkedeki yerel yönetimlerin kendi beldelerinde katılımcı bir süreç başlatarak, Yerel Gündem 21’ler konusunda görüş birliği sağlamaları” (Yıldırım ve Öner, 2003: 14) olarak belirlenmiştir. 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen HABİTAT-II Konferansı da yerel düzeyde sürdürülebilirliğe odaklanmıştır. Konferansın iki temel hedefinden birisi sürdürülebilir bir yerleşme sistemi oluşturmaktır³. Hatta sürdürülebilir kent kavramının HABİTAT II Konferansı ile gündeme geldiği kabul edilmektedir (Görmez, akt. Keleş vd. 2005: 221; Keleş ve

³ Konferansın temel hedeflerinden bir diğeri herkese yeterli konut sağlamaktır.

Mengi, 2017: 47). 2002 yılından itibaren⁴ her iki yılda bir yapılan Dünya Kentsel Forumu'nda bugüne değin "sürdürülebilir kentleşme, kültürel kapsayıcılık ve entegrasyon, uyumlu kentleşme, kent hakkı, yaşam için şehirler" gibi konular ele alınmıştır. Bu hedefleri hayata geçirmekle yükümlü temel aktör ise şüphesiz kent yönetimleridir. En son 2024 yılında Kahire'de düzenlenen Dünya Kentsel Forumu için seçilen tema "It All Strats At Home – Her şey Evde Başlar"dır. "Ev" kavramı ile kastedilen gündelik hayatın kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıdır. Forum'da çevresel sorunlarla mücadelede yerel tedbirlerin öneminin altı çizilmiştir (World Urban Forum, 2024: 1-2). 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nın (Stockholm Konferansı) 50. yılı sebebiyle 2022 yılında gerçekleştirilen Stockholm+50 Konferansında temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı tekrar dile getirilmiş (UN, 2022: 25) ve 2050 yılında var olacak altyapının çoğunun henüz inşa edilmediği ve yerel yönetimlerin⁵ kentlerin ve diğer insan yerleşimlerinin nasıl tasarlanıp yönetileceğini belirlemede kilit bir rol oynadığı vurgulanmıştır (UN, 2022: 9).

Çevresel sorunlarla yerel yönetimler arasındaki ilişkiler yalnızca Birleşmiş Milletlerin değil, Avrupa Komisyonunun da ilgi duyduğu bir konudur. Avrupa Komisyonu tarafından 1992 yılında kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı, sürdürülebilir kalkınma ilkesini temel bir hak olarak kabul etmekte ve yerel yönetimlere ekonomik kalkınma ve çevre korumanın uzlaştırılması görevi vermektedir. Bunun yanında kirletilmemiş sağlıklı bir çevre, eşitlik, katılım, doğal zenginlikler ve kaynaklar gibi çevresel sorunlarla doğrudan ilgili olabilecek konularda da yerel yönetimlere görevler verilmektedir (Council of Europe, 1992). 2008 yılında Avrupa Kentsel Şartının yeniden gözden geçirilmesi ile oluşturulan Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto'da ekonomik refah ile toplumsal dengenin bölünmezliği, yoksulluk ve ayrımcılıkla savaşım, çevrenin ve doğal kaynakların korunması, kültürel çoğulculuğun korunması (Keleş ve Mengi, 2017: 17) gibi sürdürülebilirlik ile ilgili konular yerel yönetimlerin görevleri arasında sayılmıştır. Avrupa Komisyonunun 2019 yılında açıkladığı ve 2050 yılına kadar sera gazı salınımının sıfırlanmasını hedefleyen Avrupa Yeşil Mutakatında (The European Green Deal), AB'nin kurumları ve danışma organlarıyla yakın bir şekilde çalışan ulusal, bölgesel ve yerel yönetimlerle, sivil toplum kuruluşlarıyla ve sanayi çevreleriyle yeni bir pakta ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Kakışım, 2022: 10). Görüldüğü gibi yerel yönetimlerin çevresel sorunlar ile mücadelede temel aktörler olmaları, uluslararası kamuoyu tarafından da geniş ölçüde kabul edilmektedir.

5. Sonuç

Yerel yönetimler, bir yörede yaşayan halkın yerel ve ortak nitelikteki ihtiyaçlarını karşılayan birimler olarak çevresel sorunlar ile mücadelede temel aktörlerdendir. Çevresel problemlerin en önemli sebebinin insan etkinlikleri olduğunun kabul edilmesi ve insan etkinliklerinin de yerel düzeyde ya da bir yere bağlı olarak gerçekleştiğinin kabul edilmesi, yerel yönetimler ile çevresel sorunların kesiştiği nokta olacaktır. Yerel yönetimlerin çevre hakkı karşısındaki konumuna ilişkin bir dizi önerme geliştirmek mümkündür:

- 1- Yerel yönetimler hizmet sundukları yöreyi en yakından tanıyan yönetsel birimlerdir. Çevresel sorunlar etki ve sonuçları bakımından küresel nitelik gösterse de kaynakları bakımından yerel bir görünüm arz etmektedir.
- 2- Yerel yönetimlerin, hizmet sundukları alanda var olan insan etkinliklerini kontrol edebilme gücü bulunmaktadır. Yerel yönetimler kent hayatı ve çevresel gereklilikleri birbiri ile uyumlu kılma konusunda önemli bir yere sahiptir.

⁴ Dünya Kentsel Forumu yalnızca 2016 yılında gerçekleştirilmemiş, 2014 (Medellin) yılında gerçekleştirilen forumun ardından 2018 (Kuala Lumpur) yılında gerçekleştirilmiştir.

⁵ Konferans sonrası hazırlanan raporda "yerel yönetimler" yerine kavramsal olarak "yerel otoriteler (local authorities)" tabiri tercih edilmiştir..

- 3- Yerel yönetimler, sahip oldukları katılım kanalları ile çevre hakkının “dayanışma” niteliğini ortaya koyabilecek araçlara sahiptir.
- 4- Dünya üzerindeki kentleşme hızı ve kentleşmenin gelmiş olduğu boyutlar göz önüne alındığında, kent yönetimlerinin çevresel sorunlar karşısındaki konumu ve önemi kendiliğinden belirgin hale gelmektedir.
- 5- Çevre ile ilgili uluslar arası belge ve toplantılarda, çevresel sorunlarla mücadele ve çevre yönetimi ve koruma ile ilgili konularda yerel yönetimleri önceleyen fikirler üretilmiştir.

Çevresel sorunlara olan yakınlık, çevresel sorunların vuku bulduğu yöreye olan yakınlık ve çevresel sorunları yaratan insan etkinliklerine olan yakınlık yerel yönetimlerin çevresel sorunlarla mücadelede en önemli avantajıdır. Bu sayede yerel yönetimlerin en önemli varlık gerekçeleri halinde olan özgürlük/özerklik, etkinlik ve katılım ilkeleri, çevresel sorunların çözümünde de kendini göstermektedir. Yerel yönetimlerin faaliyet gösterdikleri yörelerde kendini gösteren çevresel sorunlarla ilgili olarak en fazla bilgiye sahip olan kurumlar olmaları, çevresel sorunlarla mücadelede etkinliği artıran bir husustur. Öte yandan halkın, çevre koruma sürecinde aktif rol oynaması ve alınan kararlarda etkin olabilmeleri anlamında bir katılım, yerel yönetimlerin oluşturmuş oldukları çeşitli organlar ve kanallar aracılığı ile mümkün olabilmektedir. Tüm bunların hayata geçirilmesinin bir ön koşulu niteliğinde olan yerel yönetimlerin çevresel sorunlar karşısında kendi kaynaklarıyla ve kendi organları eliyle harekete geçmesi anlamında özgürlük/özerklik, hem çevresel sorunlarla mücadelede etkinliği artırmakta hem de bu süreçte halkın katılımını mümkün kılmaktadır. Bu durum, Stockholm Konferansı ile başlayan süreçte, çevre korumaya ilişkin kabul edilen uluslararası belgelerde de kendine yer bulmuş ve uluslararası toplum, çevresel sorunlarla mücadelede yerel yönetimlerin önemini teslim etmiştir. Tüm bu sayılanlar ışığında yerel yönetimlerin, çevre hakkı talebi yöneltilebilecek temel kurumlardan olduğunu iddia etmek yanlış bir tavır olmayacaktır.

Kaynaklar

- Algan B. (2004), Rethinking “Third Generation” Human Rights, *Ankara Law Review*, 1(1), 121-155.
- Aydın Bayram, S. (2020). İnsan Hakları Bağlamında Çevre Hakkı: Eleştirel bir Bakış, *Güncel Felsefe Tartışmaları*, (Ed: A. U. Hacıfevzioğlu) içinde 213-244, İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Boyle A. (2012),. Human Rights and the Environment: Where Next? *The European Journal of International Law*, 23(3), 613-642.
- Coşkun, V. (2006), *İnsan Hakları- Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Council of Europe (1992), *European Urban Charter*, 23.02.2022 tarihinde <https://rm.coe.int/168071923d> adresinden alındı.
- Cullet, P. (1995), Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 13, 25-40.
- Çiftçiöğlu, H. Ve Aydın, A.H. (2019), Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Çevre Sorunlarının Çözümündeki Sorumlulukları, Roller ve Önemi, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 3(1), 117-128
- Dadak, K. (2015), Yani Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 5, 309-326.
- Dauvergne, P.(2005). Globalization and the Environment, *Global Political Economy* (Ed.: J. Ravenhill) içinde 370-395, Oxford: Oxford University Press.
- Domaradzki, S., Khvostova, M. & Pupovac, D. (2019), Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse, *Human Rights Review*, 20, s. 423-443.
- Donnelly, J. (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev: M. Erdoğan ve L. Korkut), Ankara: Yetkin Yayınları

- Downs A. J. (1993), A Healthy and Ecologically Balanced Environment: An Argument for a Third Generation Right, *Duke Journal of Comparative and International Law*, 3(2), 351-385.
- Geray, C. (1998), Yerel Yönetimler ve Çevre, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7(3), 57-64.
- Giritli, İ. ve Güngör, H.A. (2002), *Günümüzde İnsan Hakları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Glazebrook, S. (2009), Human Rights and the Environment, *Victoria University of Wellington Law Review*, 40, 293-350.
- Gökpinar, M. (2015), Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması, *TBB Dergisi*, Sayı: 120, 11-72.
- Hamamcı, C. (1984), Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler, *İnsan Hakları Yıllığı*, 5(1), 171-180.
- Kakışım, C. (2022), Avrupa Yeşil Mutakabati: Yeşil Teori Perspektifinden Bir Analiz, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Karakurt Tosun, E. (2010). Kentsel Ekolojinin Korunması Bağlamında Sürdürülebilir Kentleşme Yaklaşımı, *Yerel Yönetimler: Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar*, (Ed.: Bekir Parlak) içinde 375-392, Bursa: Dora Yayınları.
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002), *Çevre Hukukuna Giriş*, Ankara, İmge Yayınevi.
- Keleş, R. (2009), *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, İ., Metin, H. ve Sancak, H. Ö. (2005), *Çevre Kalkınma ve Etik*, Ankara: Alter Yayınları.
- Keleş, R. (1992), İnsan, Çevre, Toplum, *İnsan Çevre Toplum* (Yay. Haz.: R. Keleş) içinde 9-15. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1997), *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2017), *Kent Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılboga, R. ve Batal, S. (2012), Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 191-212.
- Kjellberg, F. (1995), The Changing Values of Local Government, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 540, 40-50.
- Lewis B. (2012), Environmental Right or a Right to the Environment, *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, 8(1), 36-47.
- Olgun, H. ve Işık, V. (2017), Bir İnsan Hakkı Olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 33-52.
- Otto-Zimmermann, K. (2012). From Rio to Rio+20: The Changing Role of Local Governments in the Context of Current Global Governance, *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 17(5), 511-516.
- Özdek, E. Y. (1993), *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Özgirgin Vardar, S. ve Şen, M. S. (2024), Çevre Hakkının İnsan Hakları Kapsamında Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Çevre Hakkına Dair Deneyimin İncelenmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1-33.
- Öztaş, C. ve Zengin, E. (2008), Yerel Yönetimler ve Çevre, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 54, 181-200.
- Shestack, J. J. (2006), *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, (Çev.: A. R. Çoban), *Liberal Düşünce*, Sayı: 43, 87-199.

- Şakacı, B. K. ve Özkaya, S. (2021). Yerel Yönetimlerde Çevre Yönetimi, *Yerel Yönetimler, Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar*, (Ed.: Ö. Önder, E. B. Sipahi ve M. Yaman) içinde 733-750, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şengül, M. (1999). Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Belediyeler, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 8(3), 91-102.
- Tekeli, İ. (1983), Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 16/2, 3-22.
- Tekeli, İ. (2005), Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak, 07.09.2020 tarihinde panel.stgm.org.tr adresinden alındı.
- Toprak, D. (2017), Türkiye’nin Çevre Politikasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Yerel Yönetim Bütçesinin İncelenmesi, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 173-193.
- Turhan, A. (2013), İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
- United Nations (UN) (1973). Report of the United Nations Conference on the Human Environment, 12.09.2020 tarihinde <https://digitallibrary.un.org/record/523249> adresinden alındı.
- United Nations (UN) (2022). Stockholm+50: A Healthy Planet For The Prosperity Of All – Our Responsibility, Our Opportunity-Report, 26.02.2024 tarihinde <https://docs.un.org/en/A/CONF.238/9> adresinden alındı
- Urhan, V. F. (2008), Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 70, 85-102.
- Uygun, O. (2000), İnsan Hakları Kuramı, *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- World Urban Forum, (2024), It All Starts At Home WUF 12 Background Paper, 27.02.2025 tarihinde <https://wuf.unhabitat.org/sites/default/files/pdf/wuf12-background-paper.pdf> adresinden alındı.
- Yavuz, Ş. (2009), Yeşil Halkla İlişkiler ve İkna, *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37, 128-141.
- Yıldırım, U. ve Öner, Ş. (2003), Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Türkiye’ye Yansımaları: GAP’ta Sürdürülebilir Kalkınma ve Yerel Gündem 21, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 12(4), 6-27.
- Zengin., E. ve Esedov, A. (2010), Çevre Sorunlarının Yerel Özellikleri ve Üsküdar Örneği, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 59(2010/2), 149-178.